

Katsauksia – Översikter

Venäjän kehityksen traditiot: näkökulmia integraatioon ja pohjoiseen

ANTTI HELANTERÄ

Maantieteen laitos, Helsingin yliopisto / Aleksanteri-instituutti, Helsingin yliopisto

Vaikka aloite Euroopan pohjoisen ulottuvuuden kehittämisestä ei rajoitu Euroopan unionin ja Venäjän yhteistyöhön, ei pohjoista ulottuvuutta ole ilman Venäjää. Pohjoisen ulottuvuuden perimmäinen taustatekijä on Venäjän ja Euroopan, ei vain Unionin keskinäisriippuvuus. Pohjoista ulottuvuutta kehittäen voidaan vahvistaa keskinäisriippuvuutta sekä syventää Euroopan ja Venäjän välistä integraatiota (esim. Kallonen 1998). Pohjoisen ulottuvuuden ja EU:n Venäjä-strategian tarkoitus on tukea toisiaan. Pohjoisessa ulottuvuudessa on kyse ennen kaikkea EU:n ulkosuhteista, Euroopan ja Venäjän keskinäisriippuvuuden ja integraation vahvistamisesta sekä kehittämisestä.

Keskinäisriippuvuuden ja integraation kehittäminen edellyttää myös riippuvuuden toisen päätekijän, Venäjän, näkökulmien hallintaa. Pohjoisen ulottuvuuden politiikka liittyy useaan Venäjän historiallisen kehityksen suureen linjaan. Missä on esimerkiksi kulloinkin ollut Venäjän taloudellisen kehityksen alueellinen painopiste tai mitkä tekijät ovat ohjanneet kansantalouden resurssien suuntaamista?

Pohjoisen ulottuvuuden problematiikka sivuaa ja sillä on yhtymäkohdat venäläisten maantieteilijöiden käymään keskusteluun maan ongelmista ja tulevaisuudesta. Tässä katsauksessa analysoidaan Venäjällä käytävää keskustelua ja tarkastellaan pohjoista ulottuvuutta keskustelun luomaa taustaa vasten. Vaikka Venäjä 1990-luvulla astui pitkiä askeleita kohti demokratiaa ja markkinataloutta, on vanhojen aatteiden ja toimintatapojen paino käytännön toiminnassa suuri, ja yhteiskunnallinen keskustelu jakautunut selvästi vanhan ja uuden puolustajiin.

Venäjä laajenevana maana

Mihajlovin (1999: 131–134) mukaan Venäjän ja Neuvostoliiton kehityksessä on kautta historian ollut neljä perusominaisuutta. Ensimmäinen omi-

naisuus on ollut tiukasti keskitetty talouden ohjausjärjestelmä (ks. myös Rodoman 1993: 6–7), joka on tähdännyt etupäässä sotilaallisen voiman ylläpitoon ja kasvattamiseen. Toisena kehityspiirteenä Mihajlov mainitsee tiukasti hierarkkisen ja autoritaarisen poliittisen järjestelmän, jota on perusteltu eri aikakausina erilaisilla messiaanilla ideologioilla, jotka puolestaan ovat oikeuttaneet kulloinkin harjoitetun politiikan. Myös taloustieteilijät ovat painottaneet talouden toiminnan alisteisuutta politiikan ja ideologian määrittelemille tavoitteille suunnitelmataloudelle ominaisena piirteenä (Kornai 1992: 358–363; Gaidar 1998: 41–45).

Kolmantena Venäjän kehityspiirteenä on ollut vuosisatoja jatkunut alueellinen laajeneminen (ks. myös Dronov ym. 1994: 60). Se voidaan ymmärtää, paitsi muiden kuin Venäjän hallussa olevien alueiden valloittamisena, myös jatkuvana uusien alueiden ottamisena taloudelliseen käyttöön. Nämä kolme tekijää ovat kietoutuneet yhteen ja tukeneet toisiaan. Laajentuminen ja uusien alueiden ottaminen taloudelliseen käyttöön ovat vaatineet resurssien keskittämiseen kykenevää talouden ohjausjärjestelmää, joka puolestaan on nojannut autoritaariseen, usein totalitaariseen, poliittiseen järjestelmään (esim. Rodoman 1993: 10). Laajenemisen kohtaaman vastustuksen, autoritaarisen järjestelmänsä ja ideologiansa seurauksena Venäjä on ollut jatkuvassa vastakkainasettelussa muun maailman kanssa, minkä Mihajlov erottaa neljänneksi maan kehitystä hallinneeksi piirteeksi.

Viime vuosikymmenen toi muutoksia kehityspiirteisiin. Venäjä on selvässä murrosvaiheessa, joka koskettaa myös aivan sen perimmäisiä kehityspiirteitä. Talouden yksityistäminen ja vapauttaminen huononsivat keskitetyn talouden ohjausjärjestelmän kykyä resurssien keskittämiseen. Talous on yhä usein alisteinen poliittisille tavoitteille, mutta ei enää yhden kansantalouden kokonaisuuden puitteissa, vaan talouden resursseja käytetään yk-

sittäisten poliittisten ryhmien valtopyrkimysten tukemiseen. Alueellisen laajenemisen traditio on myös muuttunut. Vuosisatoja jatkunut taloudellisen toiminnan piirissä olevan alueen laajeneminen on kuitenkin nykyisen aluerakenteen runko. Se muodostaa pohjan Euroopan tavoittelemalle taloudelliselle integraatiolle Venäjän kanssa.

Venäjän alueellinen laajeneminen liittyy kiinteästi vahvaan ja vuosisatoja hallinneeseen talouden ekstensiivisen kasvun traditioon. Lavrovin (1997: 3) ilmoittamien, tosin keskenään ristiriitaisten, lukujen mukaan Venäjä laajensi aluettaan Pietari Suuren kauden (1700-luvun alun) ja ensimmäisen maailmansodan välisenä aikana keskimäärin 83 neliökilometriä päivässä, keskimäärin noin 80 000 neliökilometriä vuodessa. Venäjän jatkuva laajeneminen lähinnä itään ja pohjoiseen havainnollistaa yhtä maantieteen ja pohjoisen ulottuvuuden näkökulmasta keskeistä konfliktiasettelmaa venäläisessä keskustelussa.

Tutkijoiden piirissä ollaan eri mieltä siitä, missä määrin laajat maa-alueet ovat olleet hyödyksi tai haitaksi maan kehitykselle (ks. esim. Rodoman 1993: 13; Lavrov 1997). Yhtäällä laaja pinta-ala nähdään ensisijaisesti voimavarana, jolla on ollut esimerkiksi sotilaallis-strategista merkitystä. Horev (1999: 15) painottaa, että Venäjällä on asukasta kohti laskettuna eniten pinta-alaa maailmassa, metsää ja puhdasta ilmaa, ja Venäjä näin tasapainottaa biosfäärin toimintaa. Samoin Venäjällä on runsaasti luonnonvaroja. Laajat ja verraten koskemattomat alueet ja jäljellä olevat luonnonvararesurssit nähdään siis globaalina ekologisena ja taloudellisena resurssina.

Laajan pinta-alan näkeminen hyödyllisenä resurssina liittyy läheisesti ekstensiivisen talouden kasvun traditioon. Talouden kasvua on mitattu maanviljelyn käyttöön otetuilla hehtaareilla sekä tuotetuilla miljoonilla öljy-, hiili- ja terästoneilla ja traktoreilla. Kääntöpuolena on ollut kykenemättömyys laadulliseen kasvuun. Esimerkiksi entinen talousministeri Jasin (1997: 6–8) on pitänyt Neuvostoliittoa kykenemättömänä muuhun kuin ekstensiiviseen uusien resurssien hyväksikäyttöön. Laadulliseen kasvuun se ei etenään loppuvuosinaan pystynyt.

Toisaalla suurta pinta-alaa pidetään ensisijaisesti rasitteena (esim. Gritsaj ym. 1991: 19–23, 126–139; Treyvish & Shuper 1993; Rodoman 1993; Gladkij & Tshistobaev 1998: 198–224). Tämän kannan mukaan Venäjä on kuluttanut pinta-alaansa enemmän resursseja enemmän kuin on saanut hyötyä (Treyvish & Shuper 1993: 91). Venäjän vuonna 1995 laaditussa alueellisessa strategiassa määritellään maan kehitystä haittaavia, verrattain pysyvistä maantieteellisistä erityispiirteistä johtuvia ongelmia. Ongelmiksi määritellään muun muassa

valtava pinta-ala, maan perifeerinen sijainti suhteessa Eurooppaan, kylmä ilmasto suuressa osassa maata sekä väestön ja luonnonvarojen väliset pitkät etäisyydet (Administratsija... 1995; ks. myös Livshitshtsh ym. 1995).

Vaikka osa suurta pinta-alaa vahvuutena pitäviistä tutkijoista tunnustaakin laajan pinta-alan aiheuttamat vaikeudet, keskustelun vastakkainasettelu syntyy viimeistään siitä, miten pinta-alan ja muiden maantieteellisten erityispiirteiden luomiin ongelmiin sopeudutaan. Esimerkiksi pitkät etäisyydet ja kylmä ilmasto nostavat kustannuksia, ja Venäjän on jotenkin vastattava ongelmaan. Horevkin (1999: 16–29) tunnustaa epäsuotuisten luonnonolojen ja pitkien etäisyyksien tuomat vaikeudet. Epäsuotuisten olosuhteiden vuoksi Venäjä ei ole kilpailukykyinen maailmanmarkkinoilla. Ratkaisuksi ei tarjota esimerkiksi toimintojen keskittämistä, vaan orientoitumista kotimarkkinoille ja valtion säätelyn ja suunnitelmatalouden palauttamista. Erityisen vahingolliseksi Venäjän kehitykselle nähdään raaka-aineiden maailmanmarkkinahintojen käyttö ja energian hinnan nostaminen. Niistä seuraavaan korkeiden kuljetuskustannusten ongelmaan tulee vastata sulkeutumalla maailmantaloudesta eikä sopeuttamalla tuotantjärjestelmiä. Maantieteilijöiden piirissä on selvästi kannatusta käsitykselle, jonka mukaan Venäjä ei maantieteellisten erityispiirteidensä takia kykene kilpailemaan, eikä sen pidä kilpailla avoimilla maailmanmarkkinoilla (Horev 1999: 27–31; Lavrov 1999: 10). EU:n Venäjä-strategian yhtenä päämääränä pidetään nimenomaan Venäjän integroimista maailmantalouteen esimerkiksi WTO-jäsenyyden kautta.

Maantieteellisten rakenteiden, kuten pitkien etäisyyksien ja pohjoisen sijainnin, aiheuttamiin ongelmiin vastaaminen havainnollistaa vastakkainasettelua, jossa yhtäältä nähdään esimerkiksi välttämättömäksi tukea kuljetuksia maan yhtenäisyyden nimissä. Toisaalta läntiset neuvonantajat suosittelivat tukemisen lopettamista talouden tervehdyttämiseksi. Kuljetusten tukemistakin voidaan tarkastella talouden poliitiikalle alisteisen aseman kautta. Venäjän yhtenäisyyden nimissä on tuettava maan osien välistä vaihdantaa ja integraatiota ylläpitäviä kuljetuksia, vaikka esimerkiksi Maailmanpankki suosittelee kuljetusten subventoinnista luopumista talouden tehokkuuden ja rakenneuudoksen nimissä (Holt 1993: 1–13).

Laajenemisen poliittinen tausta ja taloudelliset kustannukset

Tukitoimia vaativa ja taloudellisesti huonosti kannattavaksi osoittautunut Venäjän taloudellisen toiminnan alueellinen laajentaminen ja sen painopis-

teen siirtäminen itään, kauemmas Euroopasta, on ollut suunniteltua. Sillä on myös ollut poliittis-strategisia motiiveja. Nykyisessä keskustelussa talousreformeihin myönteisesti suhtautuvat ovat katsooneet jatkuvan laajentumisen kuluttaneen kohtuuttoman paljon maan voimavaroja. Laajan pinta-alan ja muiden maantieteellisten erityispiirteiden tuomien vaikeuksien voittamisella on kuitenkin ollut poliittinen ulottuvuutensa.

Lähes koko Neuvostoliiton kauden suunnitel-matalouden tavoitteena oli vahvistaa maan itäisiä ja pohjoisia alueita. Jo ensimmäisessä viisivuotis-suunnitelmassa 1920-luvulla investointien painopiste suunnattiin itään ja pohjoiseen. Perinteiset teollisuusalueet saivat alle puolet teollisuuden investoinneista, vaikka niiden osuus tuotannosta oli tuolloin noin 70 prosenttia (Gritsaj ym. 1991: 126). Talouden laajentaminen itään ja pohjoiseen oli suunnitel-matalouden näytösprojekti. Taloudelliseen käyttöön otettavilla alueilla ei ollut juuri mitään aikaisemmin, tsaarien aikana, rakennettua, vaan uusista alueista piti tulla paremmin suunniteltuja, olihan kyseessä suunnitel-matalouden suuri projekti. Alueet piti valloittaa taloudelliseen käyttöön osaksi siitä syystä, että näytettiin sosialismin pystyvän suuriin rakennusprojekteihin myös vaikeissa luonnonoloissa (Faibusovitsh 1999: 44). Maantieteellisten tekijöiden aiheuttamat haitat kansojen ja valtioiden kehitykselle leimattiin esimerkiksi 1930-luvulla porvarillisen tieteen tuotteeksi (ks. Horev 1999: 21–22).

Investointien keskittäminen itään ja pohjoiseen heikensi maan eurooppalaisten osien edellytyksiä kehittyä. Kuitenkin vanhojen teollisuusalueiden osuus teollisuustuotannosta jopa kasvoi, vaikka investoinnit suunnattiin pääasiassa kaus itään. Toisen maailmansodan aikana teollisuutta evakuoitiin Uralille, Volgalle ja Länsi-Siperiaan. Evakuoinnin ja sen mahdollistaneen laajan pinta-alan strateginen merkitys oli tietysti suuri. Sodan jälkeen talouden laajentamisen politiikka kiihtyi. On jopa sanottu, että Neuvostoliiton aluepolitiikka pyrki vastustamaan suurkaupunkien kasvua Uralin länsipuolella ja sen sijaan edistämään kasvua idän ja pohjoisen perifeerisillä alueilla. Esimerkiksi Kauko-Idän osuus teollisuustuotannosta piti vielä 1970-luvulla nostaa 20 prosentista 25 prosenttiin (Gritsaj ym. 1991: 128–132). Laajentuminen kulutti resursseja ja työvoimaa, joille olisi ollut käyttöä myös Neuvostoliiton eurooppalaisissa osissa.

Laajentumisen strategia ja uusien resurssien hyödyntäminen tuli kuitenkin koko ajan kalliimaksi. Pohjoisen ulottuvuuden retoriikkaan kuuluva väite siitä, että Venäjän resurssit ovat pohjoisessa, on totta kahdessakin mielessä. Perinteisesti painotetaan jäljellä olevien luonnonresurssien

sijaintia pohjoisessa ja niiden merkitystä maan kansantaloudelle (esim. Matveev 1995: 204; Tshkuaseli 1999: 38–40). Toinen näkökulma pohjoiseen ja resursseihin painottaa, että laajentuminen ja pohjoisen taloudellinen hyödyntäminen ovat kuluttaneet valtavasti resursseja. Siksi voidaan sanoa, että myös Venäjän jo kulutetut resurssit ovat pohjoisessa, kulutettu pohjoiseen (Gladkij & Tshistobaev 1998: 222–224).

Kalleudestaan huolimatta talouden laajentaminen itään ja pohjoiseen antoi öljytulojen kautta kansantaloudelle jatkoaikaa, vaikka talouden kasvu alkoi hidastua jo 1960-luvulla (Gaidar 1998: 46). Neuvostoliiton kansantalous toimi 1960-luvulta alkaen pitkälti Länsi-Siperian öljyvarojen ja öljyn maailmanmarkkinahinnan nousun varassa, ja öljyvarojen merkitys talouden ylläpitäjänä korostui 1970- ja 1980-luvulla. Länsi-Siperiaan laajentumisen taustalla oli tavoite kasvattaa öljyn tuotantoa ja vientiä (Gladkij & Tshistobaev 1998: 252).

Kalliin laajentumisprojektin oikeutti myös Neuvostoliiton pyrkimys omavaraisuuteen, koska maailmanpolitiikan vastakkainasettelun olosuhteissa riippuvuus tuonnista ei ollut strategisesti hyväksyttävissä. Laajentumisprojekti ja uusien alueiden hyödyntäminen johti kuitenkin oravanpyörään. Maa tarvitsi ekstensiiviseen kasvuunsa kasvavia määriä luonnonvaroja, joiden tuotanto vaati jatkuvasti suurempia investointeja. Talous toimi öljyn viennistä saatavien valuuttatulojen varassa, mutta öljyntuotannon kustannukset kasvoivat, kun jouduttiin menemään olosuhteiltaan vaikeammille alueilla. Suunnitel-mataloudessa resurssien keskittäminen laajentumiseen, prioriteettialoille ja poliittisesti tarkoituksenmukaisiin hankkeisiin vielä onnistui, vaikka ne eivät olisi olleet taloudellisesti järkeviä. Investointien tuotto kuitenkin laski. Esimerkiksi investoinnit öljyntuotantoon kaksinker-taistuivat vuosien 1975 ja 1985 välisenä aikana, mutta öljyntuotannon kasvu pysähtyi 1980-luvulla (Gaidar 1998: 51–54).

Neuvostoliiton loppuvuosina investointien suuntaamisessa oli merkkejä muutoksesta (Bond ym. 1990: 706). Investointeja keskitettiin perifeeristen alueiden sijasta maan eurooppalaisiin osiin, mikä oli merkki taloudellisen kannattavuuden merkityksen kasvusta investointipäätöksissä. Myös Gritsaj kollegoineen (1991: 138) painottaa, että Neuvostoliitolla ei loppuvuosinaan ollut enää taloudellisia mahdollisuuksia jatkaa uusien alueiden valloittamiseen perustunutta talous- ja aluepolitiikkaa. Vasta resurssien ehtyminen pakotti Neuvostoliiton poikkeamaan aiemmasta politiikastaan ja keskittämään resursseja eurooppalaisten alueiden kehittämiseen.

Viime vuosikymmen merkitsi federaation keskuksen auktoriteetin ja resurssien hupenemista ta-

louden ohjaamisessa. Näin myös heikkenivät mahdollisuudet pitää yllä pohjoiseen komennetulla resurssien keskittämällä rakennettua infrastruktuuria ja muita talouden rakenteita. Vahvaa valtioita talouden ohjaamiseen kaipaavat syyttävät talousuudistajia pohjoisen hylkäämisestä ja vaativat suurta valtion tukea pohjoisille alueille (esim. Agranat 1998; Tshkuaseli 1999). Vaadittuja tukiresursseja ei kuitenkaan ole kyetty pohjoiseen suuntaamaan eikä tilanne parane lähitulevaisuudessa. Esimerkiksi elintarvikkeiden kuljetusten subventoinnin leikkaukset ovat johtaneet elintarvikkeiden hintojen nousuun ja ajoittaisiin elintarviketuhoon vaikeuksiin (Helanterä 1999: 63–72).

Keskitetty suunnittelujärjestelmä teki pohjoisen riippuvaiseksi kansantalouden kokonaisuuden toimivuudesta. Useissa yhteyksissä kuulutetaan federaation vastuuta ja panostuksen lisäämistä (Agranat 1998; Tshkuaseli 1999). Kuitenkin markkinareformien laajentaminen ja toimivan markkina-talouden luominen voisi tuoda helpotusta pohjoisen asemaan. Ei ole sattumaa, että esimerkiksi vuonna 1999 Venäjän palkkarästeistä jopa noin puolet oli pohjoisessa (Tshkuaseli 1999: 41). Pohjoiseen ei tule rahaa, koska esimerkiksi sen tuotamasta energiasta ei juurikaan makseta rahaa, vaan barter-kaupan osuus maksuissa on suuri. Lisäksi alhaiset energian ja raaka-aineiden hinnat huonontavat pohjoisen asemaa. Vahingolliseksi nähty energian hinnan nostaminen lähemmäs maailmanmarkkinahintoja antaisi energian tuotantoon erikoistuneille alueilla mahdollisuuden kohentaa taloudellista asemaansa ilman federaation tukitoimia. Usein tukitoimet nähdään kuitenkin ainoana mahdollisuutena pelastaa pohjoinen. Dubnov (1995: 36) painottaa, että esimerkiksi Siperiaan rakennettu taloudellinen toiminta ei ole kannattavaa. Sen rakentamisen taustalla ovat aikanaan olleet strategiset ja ideologiset tavoitteet, ei niinkään taloudellinen kannattavuus. Siksi federaatiolla on velvollisuus jatkaa pohjoisen tukemista.

Pohjoisen geopoliittinen merkitys

Vuosisatojen kuluessa suoritettu Euraasian mantereeseen pohjoisosan valloittaminen on nähty Venäjän, euraasialaisen imperiumin, historiallisena ja jopa messiaanisenä tehtävänä (Dugin 1997: 188–191). Mantereeseen pohjois- ja itäosien valloittaminen on ollut oleellinen osa imperiumin rakentamista. Euraasian mantereeseen hallinta on myös »heartlandin» hallintaa, jota pidetään Venäjän geopoliittisen voiman ytimenä. Se puolestaan nähdään olevan jopa maapallon geopoliittisen vakauden edellytys (Dubnov 1995: 34). Näin pohjoisesta vetäytyminen saadaan näyttämään vahingolliselta Venäjän ja koko maailman geopoliittisen vakauden

kannalta. Venäjän geopoliittisena tehtävänä on säilyttää Euraasian mantereeseen ja »heartlandin» vakaus ja yhtenäisyys.

Pohjoisen alennustilaa on siis vanhoillisissa ja talousuudistuksia vastustavissa piireissä vaikea hyväksyä useastakin syystä. Ensinnäkin alennustila merkitsee sosialismin suuren rakennusprojektin tuhoamista. Se merkitsisi jälleen myös yhtä geopoliittista tappiota, jos Venäjän menettä otetaan »heartlandista» (Dubnov 1995). Näin Venäjä menettäisi globaalia vaikutusvaltaansa, joka heikentäisi sen asemaa suhteessa länteen. Pohjoinen nähdään tärkeänä geopoliittisena reservialueena (Dugin 1997: 310–313). Voronov (1997: 32–33) painottaa, että Barentsin alueen merkitys Venäjän merireittinä ja »pohjoisena ikkunana Eurooppaan» on kasvanut Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen. Tästä ei kuitenkaan automaattisesti seuraa, että vilkasta taloudellista toimintaa ja kansakäymistä alueella pidettäisiin tavoiteltavana. Ulkomaiden läsnäolo nähdään myös uhkana. Voronov (1997: 33) määrittelee Venäjän tavoitteiksi alueella kansallisen turvallisuuden sekä hyvien naapurisuhteiden ylläpidon poliittisen ja sotilasstrategisen tasapainon ylläpitämiseksi. Hän mainitsee tavoitteeksi myös keskinäisriippuvuuden haittojen minimoimisen. Tämä havainnollistaa hyvin Pohjoisen ulottuvuuden politiikalle asetettavia vaatimuksia. On kyettävä löytämään tasapaino taloudellisen yhteistyön ja Venäjän sotilaallisten uhkakuvien välillä. Sama asetelma ja Venäjän turvallisuuteen liittyvien tekijöiden korostuminen on nähtävissä myös Itämeren alueella ja Baltiassa (Barkova & Mezhevitch 1999: 67–72).

Pohjoisen nykyinen heikentynyt asema nähdään siis selvästi vaaralliseksi Venäjän kansallisen turvallisuuden ja edun kannalta. Yhtenä uhkakuva on pohjoisen joutuminen edes osittaiseen muiden valtioiden hallintaan. Esimerkiksi Agranat (1998: 82–83) varoittaa Yhdysvaltojen tavoittelevan arktisten alueiden saamista ylikansalliseen hallintaan. Hänen mukaansa norjalaiset ja viime aikoina myös suomalaiset ovat tavoitelleet melko avoimesti arktisten alueiden länsiosan hallintaa. Agranat (1998: 84–86) suosittelee valtion läsnäolon lisäämistä pohjoisessa, ulkomaiden toiminnan rajoittamista ja pohjoisen ehdottoman yhtenäisyyden säilyttämistä. Myös alueita koskevan tutkimuksen hän haluaa pitää venäläisten käsissä.

Kuten Agranatin ja Voronovin käsitykset havainnollistavat, pohjoisen ulottuvuuden osana tavoiteltavana taloudelliseen integraatioon vaikuttaa tärkeänä taustatekijänä Venäjän neljäs kehityspiiri, vastakkainasettelu muun maailman kanssa (Mihajlov 1999: 131–134). Mihajlovin mukaan Venäjän imperiumin ja Neuvostoliiton perusluonne valtiona oli sotilaallis-poliittinen eikä kaupallis-

taloudellinen. Venäjä on perinteisesti nojautunut omavaraisuuteen, mikä on ollut myös laajentumispolitiikan taustalla. Totalitääriin järjestelmä on edellyttänyt omavaraisuutta, koska laaja kansainvälinen vaihdanta olisi vaatinut laajaa kontaktipintaa muun maailman kanssa. Omavaraisuuden hinta oli ekstensiivinen kasvu ja pohjoisten alueiden laaja taloudellinen hyödyntäminen.

Pohjoisen suhde kauppapolitiikkaan ja integraatioon

Venäjä, tai etenkin Neuvostoliitto, ei ole ollut kaupan ja vaihdannan avulla vaurastumiseen pyrkivä, vaan sen vaurauden ja voiman lähde on ollut sisäisten resurssien mobilisoiminen. Valtion määräysvallan heikkeneminen talouden ohjaajana 1990-luvulla on merkinnyt murrosta suhteessa Venäjän kykyyn toimia kansainvälisessä taloudessa. Yritystasolla ei ole ollut ulkomaankaupan perinnettä. Lisäksi ulkomaankaupan perinne nojautuu yhä lopputuotteiden vaihdantaan eikä tuotantoverkostojen integraatioon (Gusakov & Zotova 1998: 124–125; Kotshetov 1999: 236–241). Nykyisessä kauppapoliittisessa asetelmassa Venäjän integraatio Euroopan kanssa perustuu öljyn ja kaasun vientiin. »Putki-integraation» oloissa ei kuitenkaan synny laajaa kontaktipintaa, joka integroisi Venäjän yritysten kautta taloudellisesti Eurooppaan.

Taloudelliseen integraatioon liittyvänä uhkakuvana Venäjällä on maan jääminen lännen raaka-ainetoimittajaksi. Lyhyellä ja keskipitkällä aikavälillä Venäjän taloudellinen integraatio perustuu raaka-aineiden tai alhaisen jalostusasteen hyödykkeiden vientiin oli Venäjän strateginen kumppani maailmantaloudessa ja -politiikassa sitten Euroopan unioni tai Kiina (esim. Kerr 1998). Ekstensiivisen talouden kasvun saavutukset ja pohjoiset alueet säilyttävät siten merkityksensä Venäjän kauppapolitiikassa.

Pohjoisen geopoliittisella ja strategisella hallinnalla on siis ainakin kaksi ulottuvuutta. Yhtäältä se alueen hallinnan kautta kytkeytyy »heartlandin» hallintaan, ja toisaalta mantenten pohjoisosissa olevat öljy- ja kaasuvarat ovat ulkomaankaupan ja taloudellisen integraation perusta. Kannattamattomaksi osoittautunut laajentuminen, mikä perustui pitkälti muihin kuin taloudellisiin tavoitteisiin, pitää Venäjän taloutta toiminnassa vielä jonkin aikaa. Pitkällä aikavälillä ekstensiivisen kasvun ja laajentumisen jatkuminen heikentää Venäjän mahdollisuuksia kilpailla globaalissa talousjärjestelmässä. Resurssien keskittäminen perifeerisille alueille johtaisi Venäjän väestöllisten ydinalueiden ja Euroopan välisen elintasokuilun syvenemiseen sekä Venäjän ja Euroopan välisen integraa-

tion vaikeutumiseen. Venäjän kehitys 1990-luvulla osoitti, että raaka-aineiden viennistä saatavat valuuttatulot eivät takaa koko kansantalouden suotuisaa kehitystä. Venäjä saa pohjoisten alueidensa ja niiltä saatavien tulojen valuuttatulojen varassa lisää aikaa, mutta se jää kehityksessään jatkuvasti jälkeen, mikäli se nojautuu edelleen ekstensiivisen taloudellisen kasvun strategiaan.

Venäjällä ei juuri ole omia kansainväliseen toimintaan pystyviä suuryrityksiä, joiden tuen turvin se voisi kasvattaa – tai edes säilyttää – taloudellista vaikutusvaltaansa IVY-maissa, entisissä SEV-maissa tai Baltiassa. Tämäkin korostaa öljyn ja kaasun merkitystä Venäjän kansainvälisen taloudellisen toiminnan, kilpailukyyn ja vallan instrumenttina (ks. Vashanov & Mihalev 1997). Öljy- ja kaasuvarojen merkitys Venäjän globaalissa taloudellisen vallan instrumenttina lisää halua pitää esiintymät tiukasti Venäjän omistuksessa.

Geoekonomian kasvava merkitys, geopolitiikan sijaan, maailmantaloudessa ja -politiikassa korostaa tarvetta perusteelliseen muutokseen Venäjän suhteissa muuhun maailmaan (Grover 1993; O’Loughlin & Anselin 1996; Kotshetov 1999). Mitä enemmän Venäjä pyrkii, kehityspiirteiden – traditioiden mukaisesti, keskittämään taloudellisia resurssiaan sotilaallisen ja geopoliittisen voiman kasvattamiseen, sitä huonommat ovat sen mahdollisuudet toimia globaalissa taloudessa muuna kuin raaka-aineiden toimittajana. Jatkuvat investoinnit omavaraisuuden turvaamiseen ja siten perifeerisille alueille heikentävät Venäjän mahdollisuuksia yritystason integraatioon Euroopan kanssa.

Pohjoinen itsessään ja pohjoisen ulottuvuuden politiikka ovat tärkeässä roolissa Venäjän määrittäessä suhteitaan muuhun maailmaan. Pohjoisen ulottuvuuden keskittyminen yksipuolisesti energiahankkeisiin jatkaisi Venäjän vuosisataista alueellisen laajenemisen ja ekstensiivisen kasvun strategiaa. Jo nyt esitettyjen puheenvuorojen perusteella on nähtävissä, että energiahankkeisiin keskittyminen voimistaisi väitteitä Venäjän alistamisesta Euroopan raaka-ainetuottajan rooliin. Venäjä onkin pohjoisen ulottuvuuden valmistelun yhteydessä vaatinut tasaveroista asemaa Euroopan unionin kanssa (Stenlund 2000).

Barentsin alueen ja mahdollisesti Länsi-Siperian energiahankkeiden edistäminen merkitsisi osittaita perääntymistä itään laajentumisen traditiosta. Mittavat energiahuoltoon ja infrastruktuuriin liittyvät hankkeet integroisivat Venäjää ja Eurooppaa toisiinsa. Näistä lyhyellä aikavälillä Venäjälle lankeavaa raaka-ainetuottajan roolia on pidetty maantieteilijöiden piirissä Venäjän todennäköisenä roolina avoimen maailmankaupan olosuhteissa. Venäjä ei heidän mukaansa maantieteellisten erityis-

piirteidensä ja niistä aiheutuvien kustannusten vuoksi pysty avoimeen kilpailuun maailmantaloudessa. Maantieteilijöiden piirissä talousreformien ja länteen suuntautuvan taloudellisen integraation antiteesiksi on tarjottu euraasialaisuutta, jossa Venäjän geopolitiisella vahvuudella on keskeinen asema. Geopolitiikkaa ja euraasialaisuutta on esitetty Venäjän maantieteen uudeksi kokoavaksi paradigmaksi (Lavrov 1998: 9–19).

Suhteellisen keskeisessä asemassa maantieteilijöiden keskustelussa oleva euraasialaisuus painottaa, että Venäjä ei ole yksiselitteisesti eurooppalainen valtio, vaan korostaa maan aasialaisia elementtejä ja yhteistyötä Aasian valtioiden kanssa (ks. esim. Zjuganov 1997; Lavrov 1999; Nartov 1999: 120–127). Talouden laajentaminen itään on vahvistanut euraasialaisuuden aasialaista ulottuvuutta. Siksi maan yhtenäisyyden tukemista ja koko valtion tasapainoista kehittämistä pidetään tärkeänä. Euraasialaisuus painottaa vahvaa valtiota ja sen ohjaavaa roolia taloudessa. Tämäkin havainnollistaa poliittisten tavoitteiden määräävää asemaa suhteessa taloudellisiin tavoitteisiin. Poliittikan oikeuttavaksi ideologiaksi nostetaan nyt euraasialaisuutta, jonka nimissä jatkettaisiin eristäytymistä maailmantaloudesta ja kaukaisille alueille investoimista.

Pohjoisen ulottuvuuden keskittyminen myös yritys- ja kansalaisten tason integraatioon koko Itämeren piirissä edesauttaisi Venäjän väestöllisten ydinalueiden kehitystä. Venäjän ja Euroopan välisen integraation syventämisellä olisi vaikutuksensa kaikkiin neljään Mihajlovin esittämään kehityspiirteeseen. Yritys- ja kansalaistason integraation kehittäminen vaikuttaisi talouden irrottamiseen alisteisesta asemasta suhteessa sotilaallisen voiman kasvattamiseen, koska talouden päätösvalta siirtyisi yhä konkreettisemmin yritystasolle. Itämeren piirin integraatio siirtäisi Venäjän talouden alueellista painopistettä pois idästä ja pohjoisesta lähemmäs sen väestöllistä painopistettä. Kyse on kuitenkin Venäjän kehityksen syvien traditioiden murroksesta, johon suurvallan edustajien, myös maantieteilijöiden, on vaikea yhtyä yksituumaisesti.

KIRJALLISUUS

Administratsija Presidenta Rossijskoj Federatsij (1995). Kontseptsija regionalnoj strategii Rossii (proekt). 20 s. Analititsheskoe upravlenie Presidenta RF, Moskva. Julkaisematon moniste.

Agranat, G. A. (1998). Rossijskij Sever: opasnoe rasputje. *Izvestija RAN Serija Geografitsheskaja* 1998: 4, 75–86.

Barkova, E. D. & H. M. Mezhevitch (1999). Geopolititsheskie interesy Rossii v regione Baltijskogo Mor-

ja. *Teoksessä* Lavrov, S. B., B. S. Horev & H. M. Mezhevitch (toim.): *Estestvenno-istoritsheskogo spetsfika Rossii i russkie geopolititsheskie kontseptsii*, 66–71. Russkoe Geografitsheskoe obshtshestvo, Sankt-Peterburg.

Bond, A. R., M. V. Belkindas & A. I. Treyvish (1990). Economic Development Trends in the USSR, 1970–1988: Part 1 (Production and Productivity). *Soviet Geography* 33: 12, 705–730.

Dronov, V. P. & V. P. Maksakovskii & V. J. Rom (1994). *Ekonomitsheskaja i sotsialnaja geografija*. 208 s. Prosveshtshenie, Moskva.

Dubnov, A. P. (1995). K voprosu o geopolititsheskoj strategii Rossii v pervoj tshetverti XXI veka. *Teoksessä* Lavrov, S. B. (toim.): *Geopolititsheskie i geekonomitsheskie problemy Rossii*, 33–38. Russkoe Geografitsheskoe obshtshestvo, Sankt-Peterburg.

Dugin, Aleksandr (1997). *Osnovy geopolitiki. Geopolititsheskoe budushstshee Rossii*. 608 s. Arktogeia, Moskva.

Faibusovitch, E. L. (1999). Natshalo i konets veka. Renessans geografitsheskogo determinisma v Rossii. *Teoksessä* Lavrov, S. B., B. S. Horev & H. M. Mezhevitch (toim.): *Estestvenno-istoritsheskogo spetsfika Rossii i russkie geopolititsheskie kontseptsii*, 44–49. Russkoe Geografitsheskoe obshtshestvo, Sankt-Peterburg.

Gajdar, Jegor (1998). O neizbezhnosti kraha sotsialitsheskoj ekonomiki. *Teoksessä* Gajdar, Jegor (toim.): *Ekonomika perehodnogo perioda. Otsherki ekonomitsheskoj politiki postkommunistitsheskoj Rossii 1991–1997*, 39–54. Institut ekonomitsheskih problem perehodnogo perioda, Moskva.

Gladkij, J. N. & A. I. Tshistobaev (1998). *Osnovy regionalnoj politiki*. 659 s. Izdatelstvo Mihajlova V. A., Sankt-Peterburg.

Gritsaj, O. V., G. V. Ioffe & A. I. Treyvish (1991). *Tsentr i periferija v regionalnom razvitii*. 166 s. Nauka, Moskva.

Grover, B. (1993). The »Geo« of the United States National Strategy. *GeoJournal* 31: 2, 141–148.

Gusakov, N. P. & N. A. Zotova (1998). *Natsionalnye interesy i vneshneekonomitsheskaja besopasnost Rossii*. 270 s. Evrazijskij region, Moskva.

Helanterä, Antti (1999). Russian Agriculture in the 1990s: Changing Structures of Food Production with Special Reference to the North. *Finnish Institute for Russian and East European Studies, Studies on the Northern Dimension* 4. 77 s. + 4 liitesivua.

Holt, Jane (1993). Transport Strategies for the Russian Federation. *The World Bank, Studies of Economies in Transformation, Paper 9*.

Horev, B.S. (1999). Estestvenno-istoritsheskaja spetsfika Rossii i podhody russkogo panslavisma. *Teoksessä* Lavrov, S. B., B. S. Horev & H. M. Mezhevitch (toim.): *Estestvenno-istoritsheskogo spetsfika Rossii i russkie geopolititsheskie kontseptsii*, 13–36. Russkoe Geografitsheskoe obshtshestvo, Sankt-Peterburg.

Jasin, Evgenij (1997). *Kak podnjat ekonomiku Rossii*. 72 s. Vita-Press, Moskva.

Kallonen, Kimmo (1998). Pohjoinen ulottuvuus täsmentää EU:n Venäjä-politiikkaa. *Venäjän Aika* 1998: 4,

- 6–8.
- Kerr, David (1998). Problems in Sino-Russian Economic Relations. *Europe-Asia Studies* 50: 7, 1133–1156.
- Kornai, Janos (1992). *The Socialist System. The Political Economy of Communism*. 622 s. Clarendon, Oxford.
- Kotshetov, E. G. (1999). *Geoekonomika (Osvoenie mirovogo ekonomitsheskogo prostranstva)*. 480 s. Izdatelstvo BEK, Moskva.
- Lavrov, S. B. (1997). Geopolititsheskoe prostranstva Rossii: mify i realnost. *Izvestija Russkogo geografitsheskogo obshtshestva* 129: 3, 1–5.
- Lavrov, S. B. (1998). V poiske novoj paradigmy. Teoksessa Seliverstov, J. O. (toim.): *Geografitsheskie problemy kontsa XX veka*, 5–20. Russkoe Geografitsheskoe obshtshestvo, Sankt-Peterburg.
- Lavrov, S. B. (1999). Evraazijstvo: sovremennost kontseptsii. Teoksessa Lavrov, S. B., B. S. Horev & H. M. Mezhevitsh (toim.): *Estestvenno-istoritsheskogo spetsfika Rossii i russkie geopolititsheskie kontseptsii*, 3–12. Russkoe Geografitsheskoe obshtshestvo, Sankt-Peterburg.
- Livshits, A. J. & A. V. Novikov & L. V. Smirjagin (1995). Regionalnaja strategija Rossii. *Region* 1: 3, 27–56.
- Matveev, V. (1995). Rol severnyh territorij v ekonomike Rossii v uslovijah perehodnogo perioda. Teoksessa Lavrov, S. B. (toim.): *Geopolititsheskie i geoekonomitsheskie problemy Rossii*, 202–208. Russkoe geografitsheskoe obshtshestvo, Sankt-Peterburg.
- Mihajlov, T. A. (1999). *Evoljutsija geopolititsheskih idej*. 180 s. Ves mir, Moskva.
- Nartov, N. A. (1999). *Geopolitika*. 359 s. Juniti, Moskva.
- O'Loughlin, John & Luc Anselin (1996). Geo-Economic Competition and Multilateralism in the World Economy. *Annals of the Association of American Geographers* 87: 2, 264–279.
- Rodoman, B. (1993). Geografija i sudba Rossii. *Znanie-sila* 3/1993, 6–16.
- Stenlund, Peter (2000). Pohjoinen ulottuvuus on pitkän tähtäimen yhteistyöprosessi. *Kauppalititikka* 1/2000, 10–11.
- Treyvish, A. & V. Shuper (1993). Prostranstvo Rossii: bogatstvo ili bremja. *Znanie-sila* 3/1993, 84–91.
- Tshkuaseli, Vahtang (1999). Sever-trevoga nashej. *Rossijskaja Federatsija segodnja* 3/1999, 37–48.
- Vashanov, Vjatsheslav & Gennadij Mihalev (1997). Syrevye resursy ostajutsja osnovoj integratsij. *Finansovye izvestija* 29.1.1998, 5.
- Voronov, K. (1997). Rossija v severo-atlantitsheskom regione: tsena sblizenija. *Mirovaja ekonomika i mezhdunarodnye otnoshenija* 7/1997, 28–39.
- Zjuganov, Gennadij (1997). *Geografija pobedy. Osnovy rossijskoj geopolitiki*. 303 s. Sankt-Peterburgskaja tipografia, Moskva.